

Vývoj sociálně prostorové struktury Prahy v letech 1930—1970 ve světle faktorové analýzy

PETR MATĚJŮ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Každé město, tím spíše pak velkoměsto s bohatou historií, má v každém okamžiku přítomnosti v sobě obsaženou minulost a v jistém smyslu i „kód“ svého budoucího vývoje. V obdobích intenzivního růstu a výrazných společensko-ekonomických změn se do struktury města nehlouběji vrývají dominantní kulturní a společenské hodnoty a významy, jež — zhmotnělé v materiálních strukturách města — daleko do budoucnosti přezívají sociálně ekonomické podmínky, jež stály u jejich zrodu. Permanentním úkolem nastupujících generací je využít a přizpůsobit tuto historicky rostlou strukturu města svým potřebám a v určitých etapách společenského vývoje ji přetvořit tak, aby odpovídala i cílům nového společenského systému. Přetváření historických materiálních struktur novým potřebám a cílům, jejich naplňování novými sociálními obsahy a činnostmi, stejně tak jako růst města v nových sociálně ekonomických podmínkách, jež do jeho struktury vrývají nové společenské hodnoty, nachází svou odezvu v sociálně prostorové struktuře města, transformuje jeho ekologickou strukturu. Přesto však jednotlivé historické „vrstvy“ ekologické struktury města poskytují rozdílné podmínky a předpoklady pro úspěšnou realizaci soudobých funkcí socialistického města, plynoucích především z nových sociálně ekonomických vztahů, z kvalitativně nového pojetí sociálně ekonomické efektivity a v neposlední řadě i z požadavků utváření socialistického způsobu života.

Jedním z úkolů marxistické sociologie města je zachytit sociální aspekty transformace ekologické struktury města probíhající v souvislosti s jeho rozvojem v nových společensko-ekonomických podmínkách. Může tím přispět k odhalení relativně autonomních sociálně demografických procesů reflektujících diferenciaci životních podmínek v ekologické struktuře města, zdrojů kontinuity a reprodukce ekologické struktury minulosti i hlavních momentů jejich překonávání, úlohy soudobých směrů a principů rozvoje města v utváření nové sociálně prostorové struktury. Bezprostřední potřeba těchto poznatků pro plánování rozvoje města, stejně jako jejich význam pro pochopení některých hlavních rysů diferenciacie podmínek a způsobu života ve městě se zvyšují úměrně k nárokům kladeným na řízení sociálně ekonomických procesů v naší společnosti.

Cílem této stati je podat základní informaci o vývoji sociálně prostorové struktury Prahy v letech 1930—1970, založenou na výsledcích faktorové analýzy cenзовých dat za katastrální území. Pokusíme se naznačit, k jakým změnám v sociálně ekologické struktuře města došlo v souvislosti s přeměnou sociálně ekonomické struktury společnosti a s vývojem města v nových společenských podmínkách.

1. Faktorová analýza sociálně prostorové struktury města — charakteristika, možnosti a meze metody — cíle a předpoklady aplikace

Myšlenka aplikovat metodu faktorové analýzy, běžně užívanou spíše v oblasti psychologického a sociálně psychologického výzkumu, na sociální ekologii města

se zrodila v souvislosti s kritikou a odmítnutím deduktivních a převážně spekulativních přístupů ke zkoumání sociální diferenciace městského prostoru, společně označovaných jako „social area analysis“ [Shevky-Bell 1955; Duncan-Duncan 1955; McElrath 1962].

Tradiční analýza sociálních oblastí přistupovala ke zkoumání sociální diferenciace městského prostoru deduktivní metodou, tj. na základě teorie (právě tato teorie, založená na obecných principech tzv. industriální společnosti, byla však předmětem nejostřejší kritiky) stanovila základní dimenze struktury městského prostoru; těmto dimenzím přiřadila indikátory, jejichž hodnoty propojené v index byly použity ke klasifikaci ekologických jednotek do sociálně ekologických typů (tzv. sociálních oblastí).(1)

Při faktorové analýze je přístup k problému diferenciace městského prostoru opačný. Dimenze struktury nejsou předem dány, ale jsou jak z hlediska svého obsahu, tak z hlediska své váhy v diferenciaci mezi ekologickými jednotkami výsledkem analýzy.

Aplikace faktorové analýzy v sociálně ekologickém výzkumu vychází z předpokladu, že město (region, teritorium) má určitou sociálně prostorovou strukturu, která se projevuje ve vzájemných vztazích dílčích indikátorů (proměnných) popisujících sociální, demografické, funkční a urbanistické vlastnosti prostorových jednotek. Cílem faktorové analýzy je tuto strukturu odhalit a popsat její charakter v pojmech vyšší úrovně obecnosti, než to dovolují vstupní proměnné. Přitom se předpokládá, že proměnné vstupující do analýzy „nesou“ o předpokládané struktuře dostatečnou informaci.(2) Právě v tomto bodě, kterému byla věnována řada kritických úvah,(3) spočívá základní mez aplikace faktorové analýzy v sociálně ekologickém výzkumu a zde je rovněž první teoretické i metodologické úskalí faktoriální ekologie vůbec.

Faktorová analýza tedy poskytuje odpovědi na tyto otázky:

1. jaké jsou hlavní dimenze struktury městského prostoru (otázka „definice“ faktorů);
2. do jaké míry tyto dimenze (faktory) vysvětlují rozdíly existující mezi ekologickými jednotkami (otázka vyčerpané variance);
3. jaká je váha jednotlivých dimenzí ve struktuře městského prostoru (otázka síly faktorů — tj. jejich podílu na vysvětlené varianci).

Přitom je třeba si uvědomit, že zjištěná tzv. faktorová struktura je vždy jen aproximací k reálné struktuře městského prostoru, jejím teoretickým modelem, odvozeným induktivní metodou z empirického materiálu. Proto výsledky

(1) V klasické formulaci a aplikaci metody [Shevky-Bell 1955] byly stanoveny tři dimenze: sociální status, rodinný status a etnický status. Tyto dimenze byly měřeny následujícími indikátory: index sociálního statusu (zaměstnání, vzdělání, nájemné), index rodinného statusu (fertilita, ekonomicky aktivní ženy, jednočlenné domácnosti), index etnického statusu (podíl rasových nebo národnostních skupin v relativní izolaci). Sociální oblasti — výsledek klasifikace ekologických jednotek podle hodnot těchto indexů — měly být oblastmi „stejně životní úrovně, stejného způsobu života a stejného etnického základu“ [Shevky-Bell 1955: 20]. Předmětem oprávněné kritiky nebyla tedy jen teorie, na jejímž základě byly stanoveny uvedené dimenze, ale i v podstatě arbitrárně určené indikátory pro jejich měření [Udry 1964].

(2) Současně je však třeba vyloučit redundantní proměnné, neboť velmi často vedou k extrakci tzv. umělých faktorů, jež hledanou strukturu spíše deformují, než odhalují.

(3) Přehledně tyto problémy shrnul C. G. Janson [Janson 1974].

faktorové analýzy samy o sobě nezamítají ani nedokazují žádnou z teoretických hypotéz,(4) spíše takové hypotézy umožňují konstruovat a zpřesňovat.

V návaznosti na řešení těchto otázek mohou být výsledky faktorové analýzy využity nejen k deskripci sociálně prostorové struktury města, ale i k tvorbě sociálně prostorové typologie, v jejímž rámci lze pak testovat řadu dalších hypotéz obecnější povahy, včetně hypotézy (stanovené klasickou analýzou sociálních oblastí) o sociálně prostorovém určení některých diferencí ve způsobu života městské populace.

Nezávislost aplikace faktorové analýzy na spekulativní teorii (faktorová analýza je induktivní metodou stavějící na empirickém materiálu, jehož příprava však předpokládá alespoň základní teoretickou orientaci) byla nepochybně jedním z momentů jejího značného rozšíření ve studiu diferenciace městského prostoru. Vznikl tak prakticky nový směr sociálně ekologického výzkumu — tzv. *faktoriální ekologie*, jejíž metodologii i aplikaci jako první rozvinul F. L. Sweetser [Sweetser 1965a, 1965b, 1969]. Faktoriální ekologie dosáhla do současné doby značné metodologické preciznosti [viz Johnston 1978; Janson 1974] a faktorová analýza byla aplikována na sociálně ekologický výzkum většiny západních metropolí. Rozvoj výpočetní techniky v posledních deseti letech spolu s vývojem řady standardních programů faktorové analýzy však vedl k tomu, že tato metoda byla aplikována bez větších výzkumných ambicí a širších interpretačních záměrů prakticky všude tam, kde byla k dispozici cenná data za relativně malé ekologické jednotky. Rozvoj metodologického a technického aparátu této metody se dostal do ostrého kontrastu se stagnací sociální ekologie jako sociologické disciplíny, jež má především odhalovat a vysvětlovat zdroje sociálně prostorové strukturace města a usilovat o jejich interpretaci v širším sociálně ekonomickém kontextu.

Absence vstupní teorie, zpočátku jeden ze stimulů rozšíření faktorové analýzy v sociální ekologii města, se tak brzy obrátila v limit dalšího rozvoje sociální ekologie, jímž je *absence interpretativní teorie*. Kumulace výsledků faktorových analýz není doprovázena výstavbou teorie sociální diferenciace v prostoru města, ačkoli všechny tyto výsledky zřetelně vyznačují směr, v němž je třeba zdroje této diferenciace, a tedy i výstavby interpretativní teorie hledat — v posilování ekonomických, institucionálních i sociálně politických mechanismů upevňujících vazbu mezi sociálně třídní a prostorovou strukturou kapitalistického města [viz například Lauman — Siegel — Hodge 1970; Logan 1978].(5)

Potřebu interpretativní teorie pro faktoriální ekologii zvýrazňuje i její nová orientace na problematiku sociálně ekologických aspektů společenské změny [Mlinar — Teune 1978]. Určitým stimulem v tomto směru mohou být i výsledky faktorových analýz provedených — byť zatím spíše ojediněle — v socialistických zemích [viz například Węclawowicz 1975], neboť na pozadí kontrastu mezi sociálně ekonomickými systémy, jež jsou zdrojem utváření ekologických

(4) To ovšem neznamená, že výsledků faktorové analýzy nelze využít k testování hypotéz běžnými statistickými metodami.

(5) „Statusová“ hierarchie rezidenčních míst je posilována individuálními tendencemi spojit vzestupnou sociální mobilitu se změnou místa bydliště. Ve spojení se systémem lokální politické moci v kapitalistických městech to znamená, že „prostorová diferenciace se časem transformuje ve vzrůstající rigidní stratifikaci míst“, přičemž „konkurence mezi místy existující stratifikaci ještě posiluje, protože původní výhody — přeměněné v politickou moc — se mohou udržet nebo i zvětšovat“ [Logan 1978 : 404–406].

struktur, lze explikovat úlohu společenské změny v utváření nových forem sociální strukturace městského prostoru. Stejnou úlohu mohou sehrát i historické analýzy. Historické komparace provedené na několika kapitalistických velkoměstech [Hunter 1971; Janson 1974] svědčí o značné stabilitě jejich ekologických struktur. Naproti tomu historická komparace ekologické struktury Prahy v letech 1930—1950—1960, byť provedená tradičními metodami sociální ekologie města [Musil 1968], právě v důsledku úsilí o interpretaci v širších sociálně ekonomických souvislostech (společenská změna, změna principů fungování bytového systému) odhalila v sociálně prostorové strukturaci města hlubokou změnu. Dosud jediná komparace tohoto druhu provedená metodou faktorové analýzy na datech za Varšavu 1931 a 1960 [Węclawowicz 1975] vedla k analogickým závěrům.

Po roce 1960 došlo v Praze po delším období relativní stagnace k intenzívnějšímu rozvoji bytové výstavby a částečně i ke změně ve fungování bytového systému [Matějů 1977] a v souvislosti s tím i k vytvoření nových podmínek a zdrojů formování ekologické struktury města.

Na možné sociálně ekologické důsledky této změny poukázal ve své studii Musil: „V průběhu posledních několika let (tj. po roce 1960) v souvislosti s růstem podílu nových domů postavených v Praze formou družstevní výstavby tj. s tendencí snížit podíl státní bytové výstavby, a tedy s určitým zvýšením významu ekonomických principů v oblasti bydlení,(6) se vytvořil nový poměr sil utvářejících ekologickou strukturu Prahy. Tyto ekonomické faktory, které v poválečném období ztratily svůj rozhodující vliv na ekologické procesy a byly nahrazeny sociálními hledisky, nabývají v současnosti na významu. Uplynula zatím příliš krátká doba pro ověření vlivu těchto změn na utváření ekologické struktury Prahy, nicméně není pochyb o tom, že se objeví v podobě nové sociální diferenciacie pražských čtvrtí.“ [Musil 1968 : 258—259]. I k řešení této otázky bychom chtěli analýzou sociálně prostorové struktury Prahy v roce 1970 přispět. Na pozadí historické komparace s rokem 1930 bude možné rovněž ověřit hypotézu o radikální změně sociálně ekologické struktury Prahy, jež nastala v souvislosti se změnou společensko-ekonomického systému.

Předpokladem alespoň rámcové komparability výsledků faktorové analýzy ve dvou časových obdobích je srovnatelnost ekologických jednotek a pokud možno i statistických proměnných, jež do faktorové analýzy vstupují.(7) Proto jsme jako výchozí ekologickou jednotku analýzy zvolili katastrální území a rozlohu Prahy v roce 1970 jsme omezili pouze na území platné i v roce 1930 (tzv. Velká Praha). Ve výběru proměnných v obou letech (viz seznam proměnných) jsme sledovali dvě kritéria: 1. dosáhnout alespoň hrubé srovnatelnosti základních proměnných v obou letech; 2. zahrnout i ty proměnné, které jsou pro jedno období specifické, ačkoli v druhém postrádají smyslu, nebo nejsou dostupné.

(6) Původní, více méně tržní systém distribuce bytů v družstevní výstavbě však již v polovině šedesátých let byl prakticky zcela nahrazen systémem platným ve státní výstavbě — tj. kritériem sociální potřeby.

(7) Z důvodů nepřevoditelnosti údajů sčítání z roku 1960 na katastrální území, jež byla jednotkou analýzy jak v roce 1931, tak v roce 1970, jsme nemohli rok 1960 zahrnout do historické komparace, ačkoli by to bylo pro ověření hypotézy o vlivu nových směrů ve výstavbě na utváření ekologické struktury Prahy potřebné.

V návaznosti na faktorové analýzy v obou sledovaných letech byly provedeny i příslušné sociálně ekologické typologie, které umožňují hlubší interpretaci výsledků faktorové analýzy a jejich syntetický průmět do prostoru města.

2. Sociálně ekologická struktura Prahy v roce 1930

Statistická data z censu roku 1930, na nichž byla provedena faktorová analýza sociálně ekologické struktury města, zachycují Prahu v období jejího intenzivního a vnitřně složitého vývoje. Od počátku dvacátých let začíná Praha stavebně a demograficky růst. Jen v rozpětí let 1921—1930 přibývalo v Praze v důsledku imigrace téměř 200 tisíc obyvatel a ročně přibývalo v průměru 10 tisíc bytů (okolo roku 1930 až 12 tisíc). Tyto kvantitativní změny (podrobněji viz Matějů 1977) však měly svůj protějšek i ve změně „kvality“ sociálně prostorové struktury města, vyvolané procesy vnitroměstské migrace a ekologicky cílené imigrace, podporovanými prohlubující se ekologickou diferenciací úrovně bydlení a tím samozřejmě i diferenciací jeho ceny.(8) V souvislosti s růstem nájemného (ve sledovaném období o 60 %), a zejména se zvětšováním jeho diferenciací podle velikosti bytu, jeho kvality i lokalizace, se i nová výstavba výrazně diferencovala podle svého sociálního určení (podíl bytů o jedné až dvou místnostech v nové výstavbě dosahoval v dělnických čtvrtích 90 %, v nově vznikajících čtvrtích pražské buržoazie a úřednictva 60 %). Sociální geografie města, na úrovni větších prostorových celků dosud spíše neurčitá [viz Linhart, Rak, Voženilek 1977], nabývala v souvislosti s pokračující sociálně třídní polarizací společnosti(9) jasných rysů ekologické struktury kapitalistického velkoměsta. Do jaké míry se tyto procesy promítly již v roce 1930 do sociálně prostorové struktury Prahy se pokusíme ukázat na výsledcích faktorové analýzy a typologie katastrálních území.(10)

Dominantním faktorem sociálně prostorové struktury města v roce 1930 byl faktor *sociálně ekonomický*,(11) který vyčerpal 34,5 % veškeré variance mezi

(8) K ekologické diferenciaci nájemného v roce 1930 [Večerník 1977].

(9) K sociální struktuře pražského obyvatelstva v roce 1930 [Charvát — Večerník 1977].

(10) Výpočty byly provedeny s využitím programu SPSS [Nie — Hull 1975] na počítači IBM 370. Byla aplikována metoda hlavních faktorů s iteracemi, výsledné faktory byly šikmo rotovány metodou OBLIMIN s řízeným parametrem „delta“ (parametr určující stupeň šikmosti rotace faktorů).

(11) Jsme si vědomi terminologických nepřesností, jichž se dopouštíme při pojmenovávání výsledných faktorů. Tento problém je nejvíce patrný u tzv. sociálně ekonomického faktoru. Již z jeho skladby je patrné, že se zde protínají přinejmenším dvě roviny: a) postavení v sociálně třídní struktuře společnosti; b) životní úroveň reprezentovaná zde zpravidla standardem bydlení a vybavenosti. Problematické se jeví i shodné pojmenování tohoto faktoru v obou sledovaných letech. Zatímco v datech z roku 1930 svědčí o existenci sociálně ekonomických podmínek pro sociální segregaci v městském prostoru (vysoká diferenciací nájemného, ceny půdy atd.), v datech z roku 1970 má tento faktor celou řadu spíše „mimosociálních“ a zejména mimoekonomických zdrojů (věková skladba, fixace starého obyvatelstva na místo bydliště, věkové a tedy i částečně sociálně specifická imigrace do nových obytných souborů, atd.). Proto u každého faktoru uvádíme alespoň ve stručnosti jeho obsah (jinak čitelný i z příslušných tabulek), a nadále používáme zkrácených pojmenování, jež však sama o sobě jsou značným zjednodušením a mohla by tudíž vést k určitým nedorozuměním.

katastry (tabulka 1). Tento faktor je syčen proměnnými, jež vyjadřují jak sociální skladbu obyvatelstva (podíl úředníků, podíl dělníků), tak i úroveň bydlení (zalidněnost bytu, podíl bytů s koupelnou, počet pokojů, nájemné), tj. *obě tyto dimenze sociálně ekonomického postavení jsou již na ekologické úrovni spjaté v jedinou dimenzi sociálně prostorové struktury města.*

Tabulka 1. Faktorová ekologie Prahy v roce 1930

A. Faktorový vzorec (šikmá rotace, delta = 0,50)*)

Proměnná	Faktor			
	F1	F2	F3	F4
13 Úředníci	1.050			
6 Koupelny	1.052			
5 Osoby/místnost	-1.013			
15 Nájemné	.854			
8 Dělníci	-.682			
4 Počet pokojů	.545			
3 Velikost domu		1.079		
12 Bydliči ve vlastním domě		-.974		
1 Hustota		.741		
10 Ženatí — vdané			.802	
2 Děti			.493	
9 Ženy			(.529)	.888
7 Ekonomicky aktivní		(.515)		.809
14 Samostatní				.714
11 Staří				.685
Přímá vysvětlená variance (celkem 85,5 %)	34.5	21.9	10.9	18.1

B. Korelace mezi faktory

	F1	F2	F3	F4
F1	1.000			
F2	0.585	1.000		
F3	-0.146	-0.257	1.000	
F4	0.685	0.462	-0.388	1.000

*) Faktorové zátěže menší než 0.450 vynechány.

Druhým relativně silným faktorem je *míra urbanizace území*, v případě Prahy vyjadřující dosti spolehlivě prostorovou blízkost centru. Tento faktor vyčerpává 22 % celkové variance a jeho vnitřní strukturu je možné popsat následujícími proměnnými (pořadí podle důležitosti): velikost domu, podíl bydlících v nájemních bytech, hustota obyvatelstva, podíl ekonomicky aktivních.

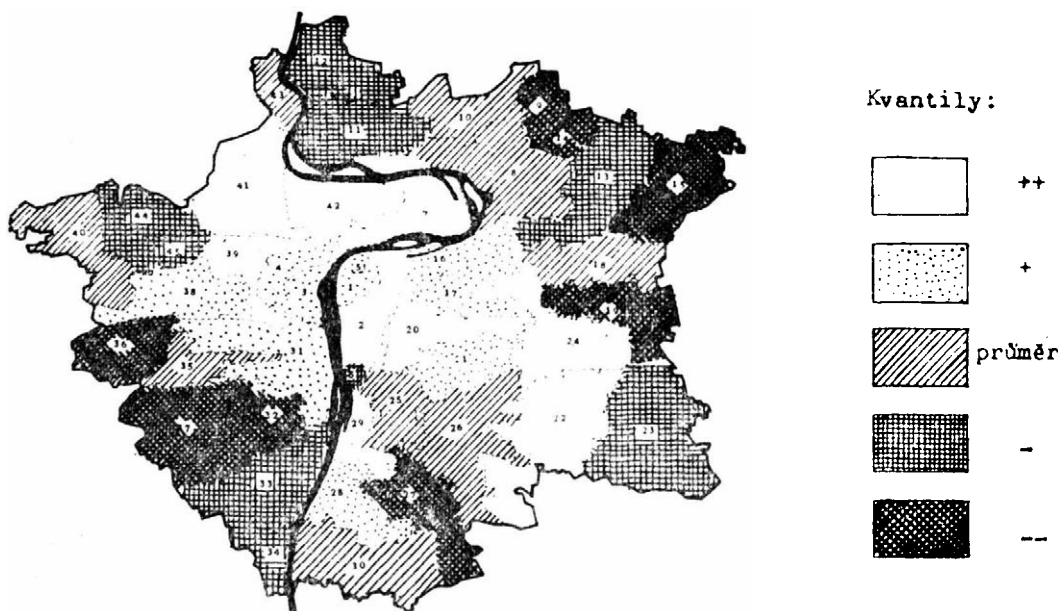
Třetí faktor, svým významem v ekologické struktuře města neméně důležitý (18 % celkové variance), vyjadřuje *stupeň ekonomické aktivity* obyvatelstva. Primárně je určen podílem ekonomicky aktivních obyvatel a v návaznosti na tuto proměnnou se zde vyskytují její koreláty (podíl žen, podíl starých osob a podíl tzv. samostatných).

Faktor, který se v celkové strukturaci města ukázal být nejméně výrazným, nicméně stále ještě signifikantním, vyjadřuje zastoupení demograficky progresivní rodinné složky populace (mladé rodiny s dětmi). Je tvořen jen několika proměnnými (podíl ženatých a vdaných na populaci, podíl žen, podíl dětí do 15 let) a jeho malý význam v sociálně prostorové struktuře města je patrný z relativně nízkého podílu vyčerpané variance (10,9 %).

V důsledku aplikace metody tzv. šikmé rotace faktorů, která na rozdíl od tradičně užívané ortogonální rotace nepředpokládá vzájemnou nezávislost faktorů,(12) můžeme interpretovat i vzájemné vztahy mezi faktory (viz korelační vztahy mezi faktory v tabulce 1). I zde se ukazuje, že *sociálně ekologický vzorec Prahy v roce 1930 je již poměrně silný a má všechny parametry ekologického vzorce kapitalistického velkoměsta*, s tím rozdílem, že prostorová lokalizace buržoazie a úřednictva není výlučně na okraji města, nýbrž ještě stále i v jeho centru. Nejvyšší koncentrace však dosahuje v nově budovaných rezidenčních čtvrtích (Dejvice, Bubeneč, část Střešovic atd.), kam jak z centra, tak z ostatních čtvrtí tyto skupiny populace směřují (viz vysoká korelace mezi faktorem sociálně ekonomické úrovně a faktorem stupně urbanizace — „centralita“, rovněž kartogram 1).

KARTOGRAM 1: PRAHA 1930

Kvantily sociálně ekonomického faktoru

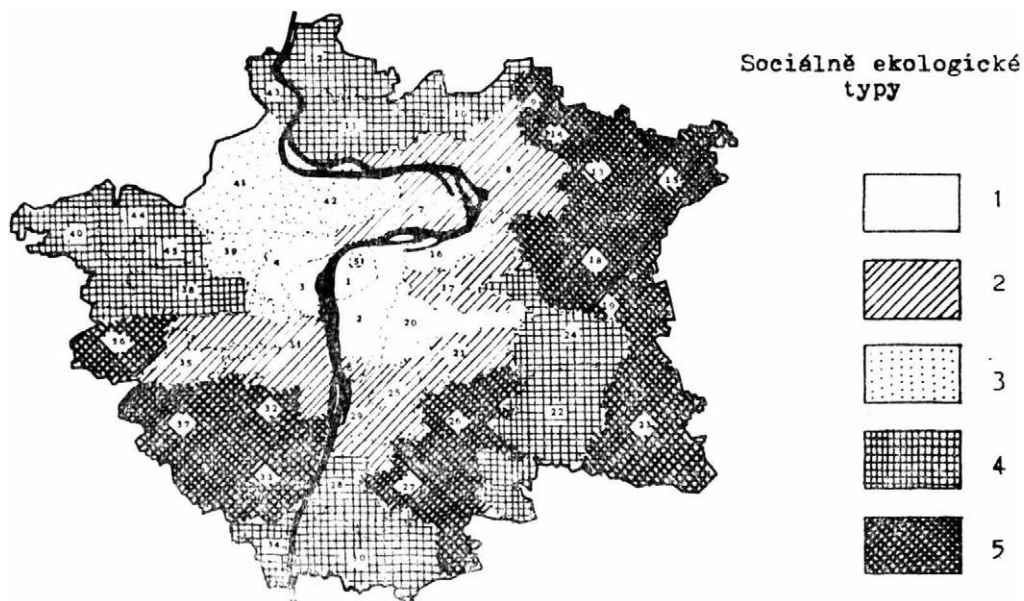
(12) Zejména v sociální ekologii je tento předpoklad neodůvodněný a vede ke značné simplifikaci modelu ekologické struktury, nicméně absolutní většina dosavadních aplikací faktorové analýzy v této oblasti pracovala s tzv. ortogonální rotací, zejména pro jednoduchost a dostupnost této metody. Aplikace šikmé rotace je spojena s řadou technických a zejména interpretačních problémů [viz Janson 1972].

Protože uvedené čtyři faktory sociálně ekologické struktury Prahy v roce 1930 dohromady vyčerpávají 85 % rozptylu mezi katastry, což znamená, že jejich explikativní schopnost je dosti vysoká, můžeme na jejich základě spolehlivě popsat sociálně prostorovou strukturu města.

Popis sociálně ekologické struktury Prahy v roce 1930 byl proveden ve třech krocích: 1. do prostoru města byly zakresleny hodnoty sociálně ekonomického faktoru (kartogram 1); 2. byla provedena typologie katastrálních území na základě jejich podobnosti z hlediska všech zjištěných faktorů(13) (kartogram 2);

KARTOGRAM 2: PRAHA 1930

Sociálně ekologická typologie katastrálních území

3. typologie byla ověřena diskriminační analýzou,(14) jejíž výsledky byly použity pro komplexní popis sociálně prostorové struktury města (zobrazením typů v prostoru určeném diskriminačními funkcemi srovnatelnými v obou sledovaných letech, tj. 1930 a 1970 — viz graf 1).

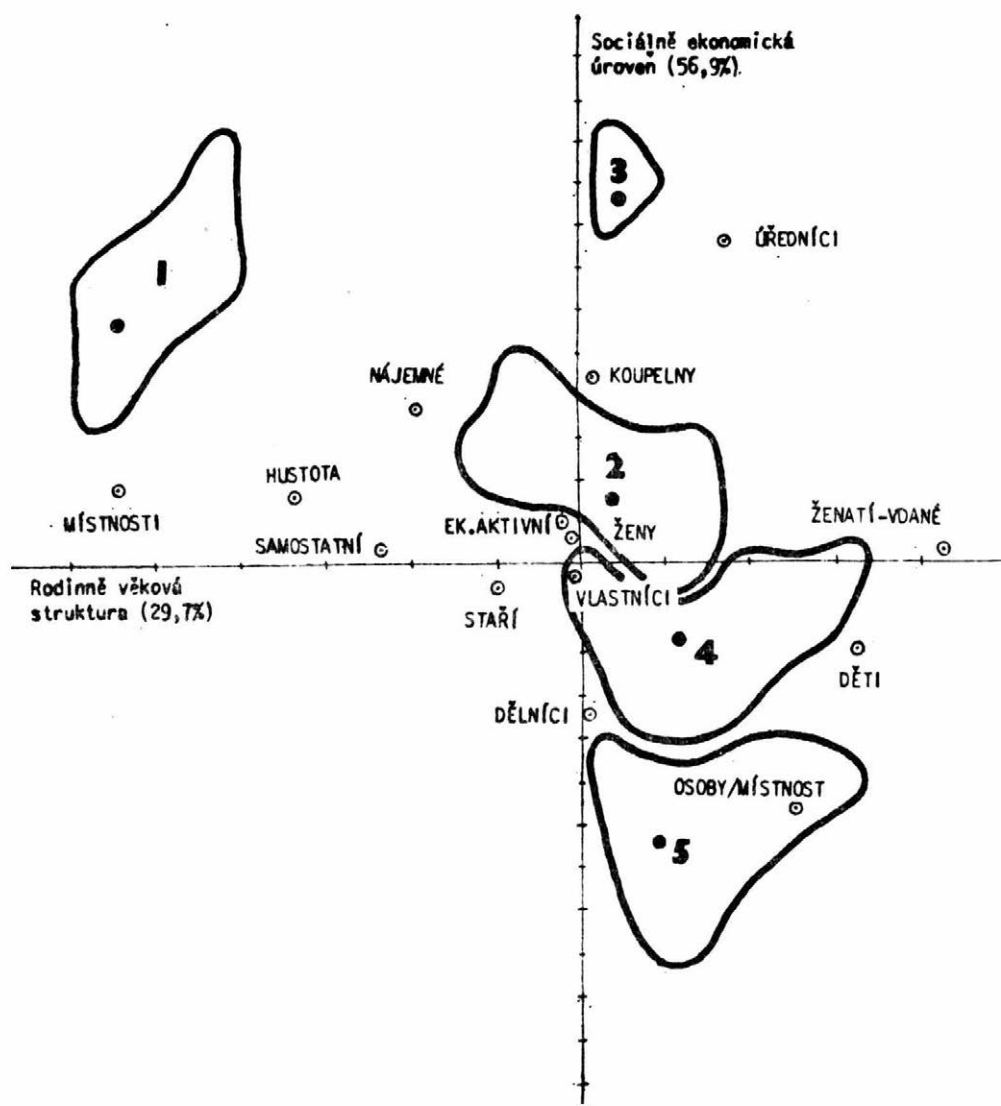
Na prostorové distribuci kvantilů sociálně ekonomického faktoru (kartogram 1) je zcela evidentní *pokles sociálně ekonomické úrovně směrem od středu města k jeho okraji, soustředění nejvyšších hodnot tohoto faktoru v severozápadním sektoru (Dejvice, Bubeneč, Střešovice), v centru (Nové Město, Josefov)*

(13) Bylo použito hierarchické typologické metody doplněné zpřesňovacími postupy. Výpočty byly provedeny na počítači IBM 370 s využitím standardního programu CLUSTAN [Wishart 1978] a v jeho rámci metody HIERARCHY zpřesněné procedurou RELOCATE.

(14) Výpočty byly provedeny s využitím programu SPSS [Hull — Nie 1975]. Byla aplikována diskriminační procedura WILKS s ortogonální rotací výsledných diskriminačních funkcí.

GRAF 1: PRAHA 1930

Lokalizace sociálně ekologických typů v prostoru
určeném diskriminačními funkcemi

a částečně i ve východním sektoru města (Vinohrady, Strašnice). Převážná část centra a přechodné obytné zóny se tedy v této době vyznačuje ještě relativně vysokými hodnotami sociálně ekonomické úrovně, která výrazněji klesá až v prstenci pražských periférií, více či méně dělnických (nejnižší hodnoty tohoto faktoru se vyskytly na Střížkově, na Proseku, v Malešicích, Krči, Jinonicích, Radlicích a v Motole).

Vicerozměrnou typologickou analýzou bylo identifikováno pět typů pražských čtvrtí:

1. pražské historické jádro s některými přilehlými čtvrtěmi (Karlín, Vinohrady);
2. prstenec čtvrtí převážně ve vnitřním městě, zpravidla vázaných na průmyslové koncentrace Prahy;
3. severozápadní sektor obytných čtvrtí s kvalitním bytovým fondem;
4. okrajové čtvrti se smíšenou sociální strukturou;
5. okrajové čtvrti převážně dělnické.

I tato typologie (viz kartogram 2) nakonec potvrdila dominanci sociálně ekonomického postavení ve strukturaci městského prostoru. Prakticky všech pět typů lze velmi dobře uspořádat podle hodnot sociálně ekonomického faktoru, přičemž právě tento faktor tvoří rozhodující osu celé typologie (viz graf 1).

Hluboké sociálně třídní rozdíly mezi jednotlivými typy lze vysledovat i na průměrných hodnotách základních ukazatelů sociálně ekonomické úrovně (tabulka 2). Průměrné roční nájemné se v jednotlivých typech pohybovalo v roz-

Tabulka 2. Sociální charakteristiky ekologických typů v roce 1930

Proměnná	Ekologický typ					Praha celkem
	1	2	3	4	5	
Počet pokojů na byt	2,99	1,96	2,33	2,02	1,82	2,12
Průměrné roční nájemné	3306	2021	3412	1600	1365	1997
Podíl úředníků (%)	24,2	21,4	36,3	14,6	7,5	16,7
Podíl dělníků (%)	25,5	40,0	25,2	50,6	62,8	37,8
Podíl hlasů odevzdaných komunistické straně ve volbách v roce 1935 (% z odevzdaných hlasů)	6,4	13,1	10,0	18,9	25,2	17,2

pětí od 3400 korun v nových rezidenčních čtvrtích do 1300 korun v dělnických perifériích, čemuž odpovídala jak velikost, tak i kvalita bytů. Podíl úředníků dosahoval v nejkvalitnějších čtvrtích 36 %, v dělnických čtvrtích 7,5 %, podíl dělníků v jednotlivých čtvrtích se pohyboval od 25 % do 63 %. Politický profil ekologických typů je patrný na podílu hlasů odevzdaných ve volbách roku 1935 komunistické straně (od 6 % v centru do 25 % v dělnických čtvrtích).

Faktorová a typologická analýza tedy odhalila v Praze roku 1930 do hloubky jdoucí sociální geografii, která městu v době jeho nového rozmachu po staletích stagnace vtiskla ráz typického kapitalistického velkoměsta.

3. Sociálně ekologická struktura Prahy v roce 1970

V sociálně prostorové struktuře socialistického města jsou ve složitém vzájemném působení „zapsány“ jak procesy, jež stály u zrodu relativně značné sociálně ekologické segregace dělnické třídy na konci třicátých let, tak procesy přeměny společensko-ekonomické struktury v poválečném období, jež radikálně změnila postavení jednotlivých společenských tříd a vrstev ve společnosti. V případě Prahy hrály významnou roli i další faktory, především určitá nerovnoměrnost stavebního i demografického vývoje. Počáteční redistribuce bytů

směřující k odstranění základních třídních nerovností v úrovni bydlení probíhala v rámci stávajícího bytového fondu, který ve srovnání s předválečnou a s nynější dynamikou výstavby až do počátku šedesátých let prakticky stagnoval. Nové oživení bytové výstavby v Praze na počátku šedesátých let, spojené s určitou změnou ve fungování bytového systému (zavedení družstevní formy výstavby, otevření nových možností pro individuální výstavbu rodinného bydlení) a navíc prostorově lokalizované na okraj města (sídlště), znovu uvolnilo síly formující ekologickou strukturu města. Významnou úlohu sehrála i skutečnost, že nová bytová výstavba směřovala k řešení relativně značné bytové tísně, takže společenské zdroje pro rekonstrukce a modernizace starého bytového fondu v centrální a vnitřní části města byly omezené. Za této situace sehrála v utváření sociálně ekologické struktury města svou úlohu i vnitroměstská migrace.

Procesy a síly, jež formovaly sociálně prostorovou strukturu města v poválečném období, lze systematizovat do několika rovin:

1. sociálně prostorová homogenizace v prvních letech socialistické výstavby proběhla prakticky na bázi stávající materiální struktury — *moment sociální diskontinuity na pozadí materiální kontinuity*;

2. nová fáze rozvoje bytové výstavby je výrazně ovlivněna řešením bytové nouze postihující zejména mladé rodiny s dětmi, jimž je nový bytový fond určen v první řadě — *moment demografické selekce*;

3. fáze oživení bytové výstavby je spojena s určitou změnou ve fungování bytového systému (družstevní forma, rozvoj individuální výstavby), který umožňuje prosazení některých sociálních aspektů ve vlastnictví nových bytů — *moment sociální selekce*;(15)

4. nová bytová výstavba je lokalizována na okraj města (sídlště), renovace a modernizace bytového fondu ve vnitřním městě má mnohem nižší intenzitu, družstevní i individuální formy výstavby jsou často prostorově odděleny od ostatních forem (podniková, státní) — *momenty prostorové diferenciacce*;

5. na vnitroměstskou migraci a lokalizaci individuální bytové výstavby působí i sociokulturní přitažlivost čtvrtí založená jak v minulosti, tak v přítomnosti (vznikají enklávy výjimečně dobré architektury obytných souborů a širšího obytného prostředí) — *moment prostorové diferenciacce sociokulturní hodnoty a kvality obytného prostředí*.

Stupeň působení těchto procesů a sil je samozřejmě různý, zpravidla není možné ani jejich vzájemné odlišení, jejich vlivy se sčítají, často působí i proti sobě. Nelze tedy jednoznačně určit nějaké pořadí podle intenzity vlivu, ačkoli je například zřejmé, že novodobý bytový fond v Praze je co do svého *sociálního* obsahu nesrovnatelně homogenněji obsazen, než tomu bylo v Praze na konci třicátých let a než je tomu v kapitalistických městech v současné době.

Přesto, že všechny tyto procesy probíhaly v kontextu pokračující sociálně třídní homogenizace společnosti, právě v důsledku toho, že uvedly město ze stadia relativní stagnace do fáze intenzivního rozvoje, došlo nepochybně k formování určitého ekologického vzorce, jehož výsledná podoba může být zatím spíše jen naznačena, nicméně jakožto zachycená tendence by mohla být již nyní zdrojem informací pro plánování dalšího rozvoje města.

(15) Proti těmto mechanismům naopak působí podniková a státní výstavba, jejíž podíl však jak v prostoru, tak v čase kolísá.

Tabulka 3. Faktorová ekologie Prahy v roce 1970

A. Faktorový vzorec (šikmá rotace, delta = 0.0)*)

Proměnná	Faktor		
	F1	F2	F3
15 Nové byty	1.050		
7 Ústřední topení	.960		
2 Děti	.923		
12 Staří	-.922		
6 Koupelny	.619		
20 Jednočlenné domácnosti	-.569		
8 Ekonomicky aktivní	.500		
5 Osoby/místnost	-.490		
17 Zaměstnané ženy	.450		
3 Velikost domu		.938	
13 Rodinné domky		-.930	
19 Chaty		.868	
1 Hustota		.736	
10 Ženy		.694	
11 Ženatí — vdané		-.474	
16 Metry ² /osobu			0.915
14 Vzdělání			.741
4 Počet pokojů			.737
9 Dělníci			-.680
18 Auto			.613
Prímo vysvětlená variance (celkem 69.9 %)	30.7	21.9	17.2

B. Korelace mezi faktory

	F1	F2	F3
F1	1.000		
F2	-0.061	1.000	
F3	0.384	0.193	1.000

*) Zátěže menší než 0.450 vynechány

Jakým způsobem se tyto procesy vepsaly do sociálně prostorové struktury města, ukazují výsledky faktorové analýzy (tabulka 3, kartogram 3) a typologie katastrálních území (kartogram 3, graf 2). Faktorovou analýzou 20 proměnných byly identifikovány tři faktory přímo vyčerpávající 70 % celkového rozptylu.

V dominantním faktoru (31 % přímo vyčerpané variance) se spojují dva okruhy „generačních“ proměnných — nová „generace“ bytů (podíl bytů v domech postavených po roce 1945, podíl bytů s ústředním topením) s novou generací populace (podíl dětí, vícečlenných domácností, ekonomicky aktivní atd.).

Faktorem menšího významu (22 %) je stupeň urbanizace „sycený“ velikostí domu, nízkým zastoupením bytů v rodinných domcích, vysokým podílem rodin vlastnicích chatu, vysokou hustotou a nízkým podílem rodinné složky populace.

Teprve na třetím místě — co do váhy v ekologické strukturaci města (17 %) —

— se objevuje faktor *sociálně ekonomický*, reprezentovaný podílem osob s vyšším vzděláním a podílem dělníků. Na tyto proměnné se váže z úrovně bydlení pouze velikost bytu (absolutní — vyjádřená počtem pokojů, i relativní — daná obytnou plochou na osobu) a částečně i vybavenost autem.

V souvislosti s charakterem poválečného vývoje Prahy nijak nepřekvapuje dominance faktoru rodinné a věkové struktury, vyjadřujícího rovněž intenzitu průniku nové výstavby do stávajících struktur. Stejně je tomu s faktorem stupně urbanizace, který navíc potvrdil vysokou závislost vlastnictví rekreačního objektu na stupni urbanizace území i ve vnitroměstské diferenciaci. Identifikace samotného faktoru vyjadřujícího sociálně ekonomické postavení byla však ve srovnání s výsledky některých dosavadních analýz překvapující [Linhart — Rak — Voženilek 1977]. Na základě výsledků faktorové analýzy provedené na menší jednotce (urbanistický obvod) autoři konstatovali, že „ani při extenzivně pojaté faktorové analýze nebylo možno identifikovat faktor, který by jednoznačně korespondoval s podíly jednotlivých socioprofesionálních a vzdělanostních skupin“ [Linhart — Rak — Voženilek 1977 : 110]. Pro ověření námi identifikovaného faktoru tohoto typu jsme tedy provedli řadu variant faktorové analýzy rovněž na jednotce urbanistického obvodu a v každé z nich se sociálně ekonomický faktor objevil, dokonce v ještě vyhraněnější podobě.(16)

Provedení faktorové analýzy stejných proměnných, avšak na menší ekologické jednotce, ověřilo nejen existenci faktoru sociálně ekonomické úrovně (a prakticky i jeho váhu),(17) ale i širší, do hloubky jdoucí platnost zjištěné faktorové struktury.(18)

. V kartogramu 3 jsou v prostoru města vyznačeny hodnoty sociálně ekonomického faktoru. Jeho vysoké hodnoty se vyskytují jednak tam, kde došlo k intenzivní bytové výstavbě (sídlště), jednak ve čtvrtích, jejichž sociální minulost přesahuje ještě do přítomnosti, přičemž povahou bydlení působí i dnes na imigraci populace s vyšším vzděláním a sociálně ekonomickým postavením, která je rovněž nositelem pozitivních změn v kvalitě bytového fondu (individuální rekonstrukce, úpravy atd.). Naproti tomu řada čtvrtí v důsledku relativní stagnace ztrácí ve srovnání jak se sídlišti, tak s příznivě se reprodukcujícími čtvrtěmi na atraktivitě, méně kvalitní bytový fond na sebe váže spíše starší populaci a tyto čtvrti se tak dostávají do fáze určité regrese (týká se to zejména starých čtvrtí v severovýchodním a jihozápadním sektoru města navazujících na tradiční průmyslové koncentrace Prahy). Pokračující koncentraci nové výstavby na okraj města neodpovídá intenzita modernizace a rekonstrukce bytového fondu ve stárnoucích čtvrtích, což proces relativního poklesu jejich sociálně ekonomické úrovně urychluje. Tato skutečnost se projevila i v typologii katastrálních území, provedené na bázi výsledků faktorové analýzy.

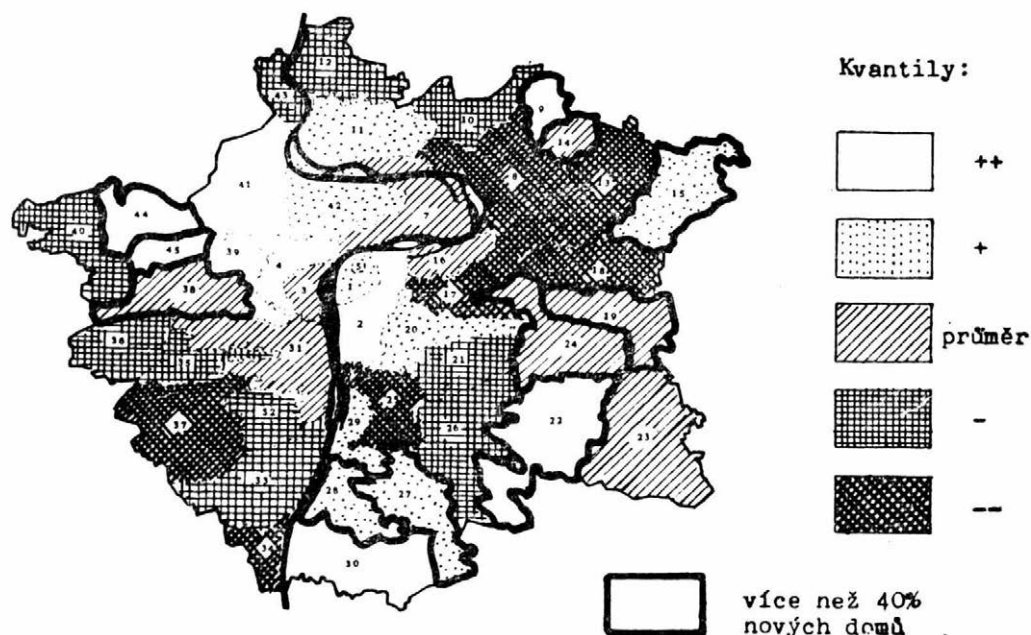
(16) V ortogonálním řešení na jednotce urbanistického obvodu byl tento faktor „sycen“ v pořadí těmito proměnnými: vzdělání (0.763), dělníci (−0.749), metry²/osobu (0.746), přičemž *nebyl* sycen proměnnými vyjadřujícími demografickou a věkovou strukturu, tj. *není těmito strukturami zprostředkován*, o čemž by případně mohla svědčit značná korelace mezi tímto faktorem a faktorem rodinné a věkové struktury v našem řešení.

(17) Ve všech řešeních se nezávisle na jednotce analýzy pohybovala mezi 15 % — 19 % vyčerpané variance.

(18) Ke stejnému výsledku jsme dospěli i ve faktorové analýze dat za nejmenší možnou jednotku (domovní blok) v rámci analýzy vnitřní struktury území pražského historického jádra.

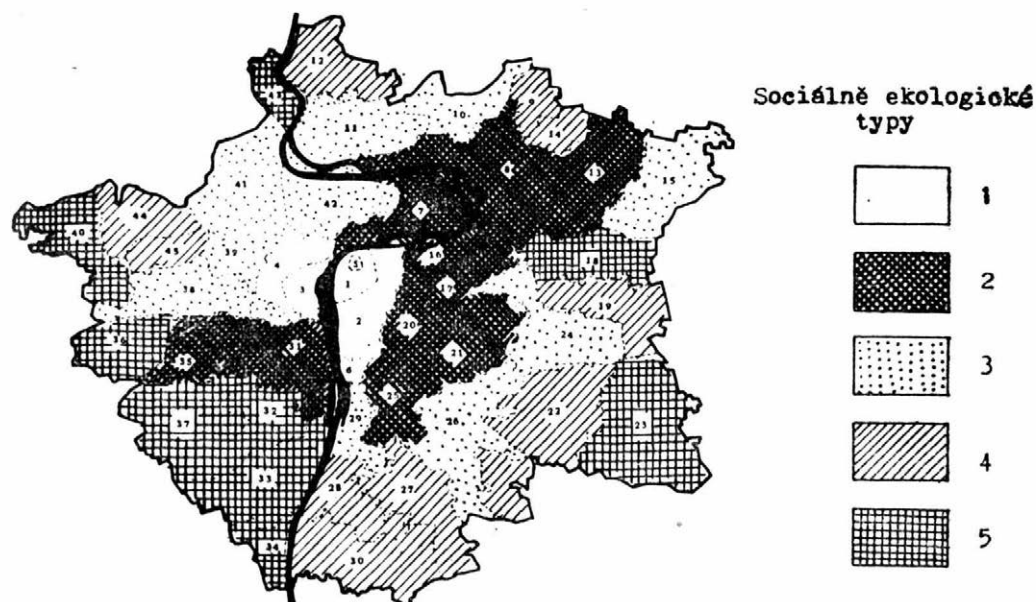
KARTOGRAM 3: PRAHA 1970

Kvantily sociálně ekonomického faktoru

KARTOGRAM 4: PRAHA 1970

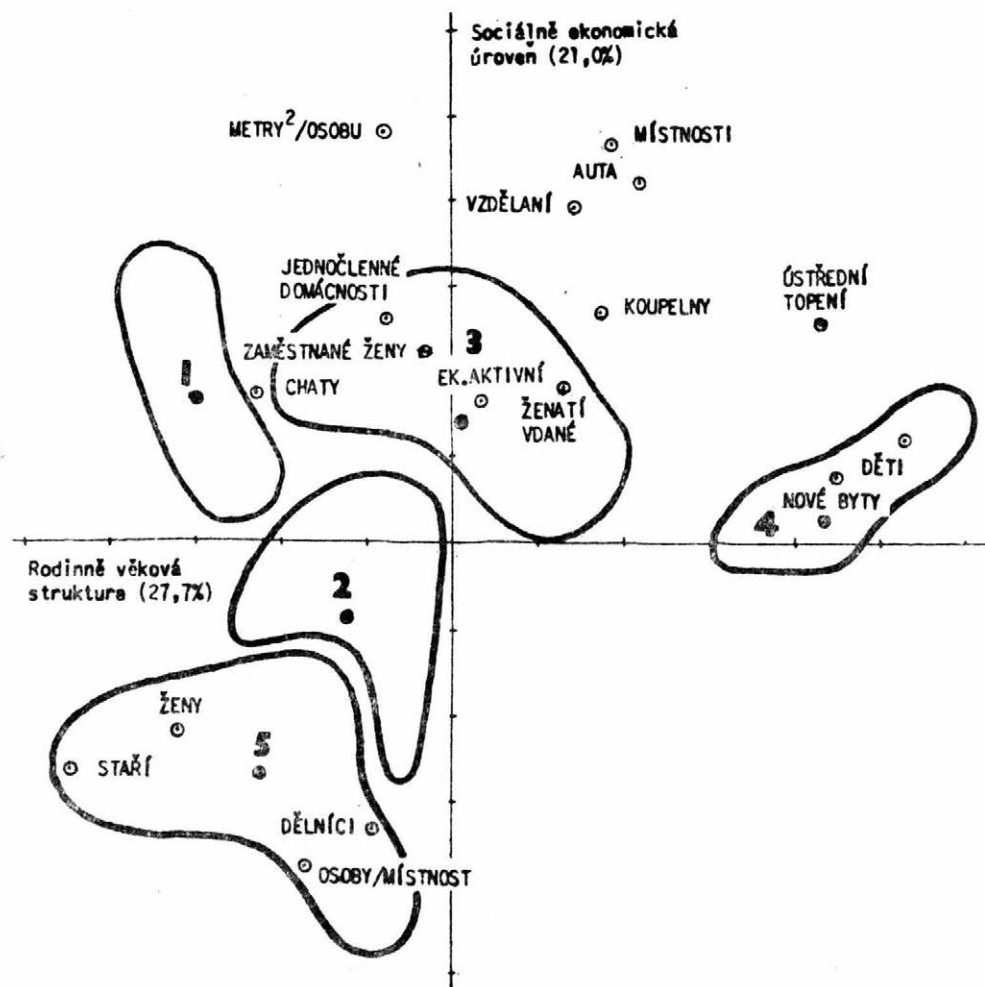
Sociálně ekologická typologie katastrálních území

Typologickou analýzou (kartogram 4) bylo identifikováno pět ekologických typů: pražské historické jádro (typ 1), vnitřní město (typ 2), kvalitní obytné čtvrti s převládající starší zástavbou (typ 3), čtvrti s převládající novodobou sídlištní zástavbou (typ 4) a okrajové čtvrti (typ 5). Jednotlivé typy zřetelně vyznačují prostorovou diferenciaci přeměn města v poválečném období: na jedné straně stojí čtvrti vůči celku města stagnující, či dokonce v relativním regresi (typy 2 a 5), na druhé straně stojí čtvrti s výraznou dynamikou pozi-

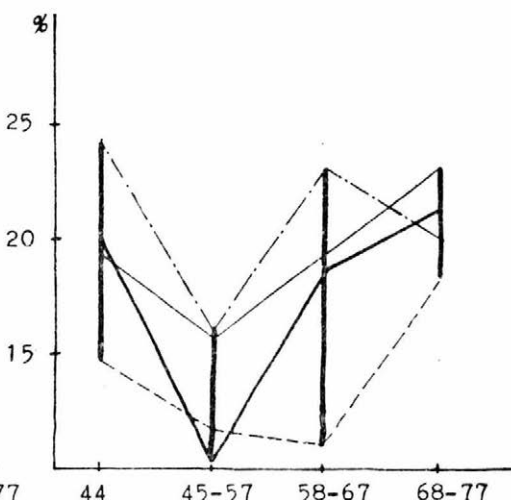
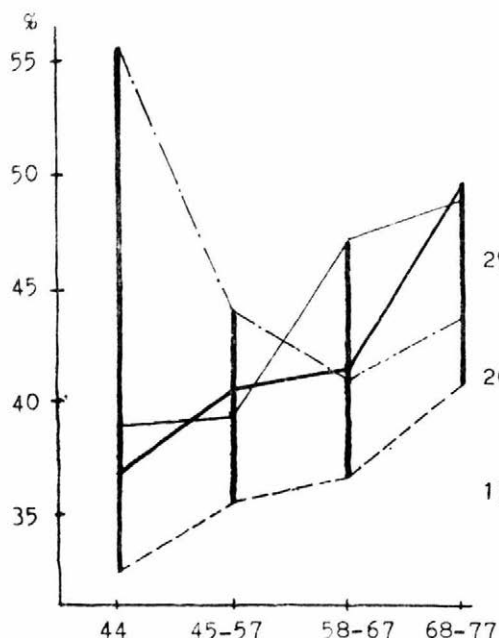
GRAF 2: PRAHA 1970

Lokalizace sociálně ekologických typů v prostoru určeném diskriminačními funkcemi

A. Podíl nemanuálních pracovníků na imigrujících

B. Podíl nemanuálních pracovníků na místech s požadovaným vyšším vzděláním na imigrujících

— TYP 1 /centrum/

- - - TYP 2 /vnitř.město/

— rozpětí mezi minimální a maximální hodnotou

- · - TYP 3 /resid.čtvrť/

— TYP 4 + 5 /okrajové čtvrti/

x/ Pramen: Výzkum: Názory pražanů na životní prostředí v Praze"
ÚHAMP, UK-Praha, 1977

V roce 1944 je zachycen výchozí stav /ti, kteří ve svém bytě bydleli již před rokem 1944/, v dalších obdobích jsou zachyceny podíly dané skupiny na imigrujících do příslušného typu /podle období nastěhování do bytu/.

tivních změn (typ 4), mezi těmito póly stojí typ čtvrtí, které si uchovaly ráz kvalitních obytných souborů s příznivou dynamikou vývoje (typ 3) a pražské historické jádro, které se přes značné stáří bytového fondu i populace dosud neocitlo ve fázi regrese, jak je tomu u mnoha center kapitalistických velkoměst.

Typologie čtvrtí nemá však pouze urbanistický obsah. V grafu 2 jsou jednotlivé typy lokalizovány v prostoru určeném diskriminačními funkcemi nominálně stejného obsahu jako v grafu 1, tzn. že můžeme pozorovat změnu charakteru sociálně ekologické typologie, která byla v roce 1930 zřetelně soustředěna podél sociální „vertikály“. V roce 1970 převažuje demografická „horizontála“, na níž dominují v pozitivním směru pražská sídliště. Na ose sociálně ekonomické úrovně se rozpětí diferenciací výrazně snížilo, nicméně

je možné identifikovat relativní pokles sociálně ekonomické úrovně čtvrtí vnitřního města (typ 2) a okrajových čtvrtí dosud nedotčených novodobou výstavbou (typ 5) oproti příznivě se reprodukujícím tradičním rezidenčním čtvrtím (typ 3) i historickému jádru, jež svým diferencovaným bytovým fondem a vysokou kulturně historickou hodnotou bydlení postupně „nasává“ vzdělanější a ekonomicky příznivě situované složky populace podílející se vlastními prostředky na zkvalitňování bytového fondu.

Na bázi této typologie a s využitím dat z výzkumu *Názory Pražanů na životní prostředí v Praze* bylo možné ověřit některé aspekty utváření sociální diferenciace pražských čtvrtí v souvislosti s intenzivním rozvojem Prahy od počátku šedesátých let a s určitou změnou ve fungování bytového systému [Musil 1968]. Na grafu 3 jsou znázorněny podíly nemanuálních pracovníků a vysokoškolsky vzdělaných na populaci imigrující do jednotlivých typů v různých obdobích vývoje Prahy.⁽¹⁹⁾ Můžeme zde pozorovat dvě skutečnosti: 1. formování sociálního profilu ekologických typů v poválečném období; 2. celkovou hladinu sociální diferenciace imigrujících v ekologickém průřezu.

Předně je třeba konstatovat, že vzhledem k výchozímu stavu se sociální selektivita typů výrazně snížila (graf 3A). První sledované období, tj. imigrující v letech 1945–1957, přispělo k výrazné sociální homogenizaci mezi čtvrtěmi. Zvýšená nabídka bytů na počátku šedesátých let, spolu s určitým prosazením ekonomických aspektů rozdělování bytů, však vyvolala určité zvýšení diferenciace sociálního složení imigrantů, která se opět snížila až v sedmdesátých letech (nejvýrazněji je to patrné na podílu imigrujících s vysokoškolským vzděláním, jenž se podstatně zvýšil u sídlišť a v rezidenčních čtvrtích). Je zde patrný i trvalý vzestup atraktivity centra a trvale nejnižší podíl nemanuálních pracovníků na imigrujících do čtvrtí vnitřního města.

Jak identifikace sociálně ekonomického faktoru, tak i uvedené výsledky analýzy sociálních aspektů migrace v ekologickém průřezu svědčí o tom, že vedle výrazné sociálně třídní homogenizace, intenzivní zejména na počátku socialistického vývoje, dochází v souvislosti s dlouhodobým a nerovnoměrným překonáváním historické materiální struktury města a v souvislosti se změnami v intenzitě a charakteru bytové výstavby ke vzniku nových forem sociální strukturace městského prostoru. Ve srovnání s bývalou třídní geografii města má však tato strukturace nejen zcela jiný charakter, ale i nesporně nižší rozpětí diferencí, nicméně je skutečností, která se podílí, byť zatím jen v omezené míře, na formování sociálně prostorové struktury a tím do určité míry i na další orientaci vnitroměstské migrace v sociálním prostoru města.

4. Závěrem

V sociologické literatuře byly identifikovány základní principy interakce sociální a prostorové struktury v kapitalistických městech, vycházející z „eko-

(19) Výchozím stavem je sociální skladba populace, jež v daném typu bydlela již před rokem 1944. Imigrující populace je sledována v následujících obdobích: 1945 – 1957 – období přerozdělení stávajícího bytového fondu při stagnaci nové výstavby; 1958 – 1967 – období charakteristické vysokou akcelerací nabídky nových bytů a určitou změnou ve fungování bytového systému posílením ekonomických aspektů rozdělování (družstevní výstavba, rodinné domky); 1968 – 1977 – období pokračující intenzivní bytové výstavby při oslabení ekonomických aspektů rozdělování bytů v družstevní výstavbě. Vzhledem k nízkým četnostem imigrujících do typu 5 byl tento typ přiřazen k typu 4.

nomie prostoru“ jako hlavního faktoru alokace funkcí a obyvatel ve městě. Tržní vztahy zde prosazují jednoznačnou dominanci třídní strukturace při formování sociálně prostorové struktury města. Podle tohoto principu se Praha rozvíjela v období mezi dvěma světovými válkami. Výstavba nových obytných souborů, připojení a urbanizace příměstských obcí výrazně změnily její prostorovou strukturu. Dříve sociálně heterogenní čtvrti se začaly homogenizovat v závislosti na charakteru existujících či budovaných obytných souborů. Výsledky faktorové a typologické analýzy nasvědčují vysokému stupni proletarizace okraje města, přílivu „sociálně slabých“ vrstev obyvatelstva i do centra a odlivu majetných vrstev do nově budovaných rezidenčních čtvrtí. V této době se v Praze vyhranila sociální geografie typická pro kapitalistické velkoměsto a nebylo by nesnadné odhadnout její další vývoj za předpokladu uchování kapitalistických společenských vztahů.

Se změnou sociálně ekonomických vztahů došlo v Praze i k zásadní přeměně principů fungování bytového systému a v této souvislosti již v prvních letech socialistického vývoje k redistribuci bytového fondu a tím k odstranění extrémních rozdílů v bydlení různých sociálních tříd a skupin. Po počáteční redistribuci městského prostoru a jeho značné homogenizaci přišla fáze stability, v níž se sociální obsah územních jednotek měnil spíše v souvislosti s mobilními procesy.

K obratu došlo na počátku šedesátých let, kdy se začala rozvíjet výstavba sídlišť a zvýšila se nabídka nových bytů. Přesto, že základní princip bytového systému se nezměnil, tj. obsazování bytů se řídí převážně principem bytových potřeb, vznikají určité předpoklady k pronikání sociálně ekonomických aspektů do utváření sociálně prostorové struktury města. Tyto procesy mají v podstatě tři zdroje:

1. nové byty na okraji města jsou převážně obsazovány mladší populací nesoucí s sebou vyšší sociálně ekonomickou úroveň;
2. stárnoucí čtvrti s méně kvalitním bytovým fondem tak zůstávají v demografické a tím částečně i v sociální struktuře v relativním regresu;
3. ve vnitroměstské migraci se projevuje přitažlivost některých tradičně kvalitních obytných souborů i některých sídlišť pro určité složky populace (osoby s vyšším vzděláním a vyššími příjmy).

V sociálně prostorové struktuře města se tak otevírají nové roviny diferenciace, a to jednak na bázi dichotomie mezi „starou“ a „novou“ Prahou, jednak na bázi „sociální minulosti“. Porovnání výsledků faktorových a typologických analýz let 1930 a 1970 však vede k závěru, že *třídní charakter sociálně prostorové struktury města byl zcela překonán a objevily se zde rozdíly, jež pramení z odlišného stupně dynamiky vývoje čtvrtí v období socialistické výstavby města* (faktor sociálně ekonomický — v roce 1930 jednoznačně dominantní — má v roce 1970 ve srovnání s ostatními faktory nejnižší váhu a ve srovnání s rokem 1930 i změněný obsah; dominantním faktorem strukturace města je faktor „generační“, týkající se jak populace, tak bytů).

Bylo by však omylem domnívat se, že z ekologické struktury Prahy byla sociální diferenciace čtvrtí zcela vymazána. Jedná se ovšem o diferenciaci, která se nereprodukuje v ostrých třídních kontrastech a nestaví na hranicích mezi čtvrtěmi nepřekročitelné sociální bariéry jako je tomu v kapitalistickém městě, nýbrž vytváří pouze „zrnitou“ strukturu reflektující povahu sociální struktury socialistické společnosti a procesy sblížování v jejím rámci.

**Seznam proměnných použitých ve faktorové a typologické analýze
Praha 1930:**

- 1 Počet bydlících na hektar
- 2 Podíl dětí 0—14 let v populaci
- 3 Počet bytů na dům
- 4 Počet místností na byt
- 5 Počet osob na místnost
- 6 Podíl bytů s koupelnou
- 7 Podíl ekonomicky aktivních v populaci
- 8 Podíl dělníků v ekonomicky aktivních
- 9 Podíl žen v populaci
- 10 Podíl ženatých mužů a vdaných žen v populaci
- 11 Podíl osob šedesátiletých a starších v populaci
- 12 Podíl osob bydlících ve vlastním domě
- 13 Podíl úředníků v populaci
- 14 Podíl samostatných (buržoazie a maloburžoazie) v populaci
- 15 Průměrné roční nájemné za pronajatý byt

Praha 1970:

- 1 Počet bydlících na hektar
- 2 Podíl dětí 0—14 let v populaci
- 3 Počet bytů na dům
- 4 Počet místností na byt
- 5 Počet osob na místnost
- 6 Podíl bytů s koupelnou
- 7 Podíl bytů s ústředním topením
- 8 Podíl ekonomicky aktivních v populaci
- 9 Podíl dělníků v ekonomicky aktivních
- 10 Podíl žen v populaci
- 11 Podíl ženatých mužů a vdaných žen v populaci
- 12 Podíl osob šedesátiletých a starších v populaci
- 13 Podíl bytů v rodinných domcích
- 14 Podíl osob se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním v populaci
- 15 Podíl bytů postavených v letech 1945—1970
- 16 Obytná plocha připadající na osobu
- 17 Podíl ekonomicky aktivních žen
- 18 Podíl bytových domácností vlastních auto
- 19 Podíl bytových domácností vlastních chatu
- 20 Podíl jednočlenných domácností

Literatura

- Boháč, A.: *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha, Bursík a Kohout 1923.
- Dogan, M. — Rokkan, S.: *Social Ecology*. Cambridge, M. I. T. Press 1974.
- Duncan, O. D. — Duncan, B.: *Occupational Stratification and Residential Distribution*. American Journal of Sociology 1955, s. 493—503.
- Hunter, A.: *The Ecology of Chicago. Persistence and Change, 1930—1960*. American Journal of Sociology 1971, s. 425—444.
- Charvát, F. — Večerník, J.: *Dynamika a reprodukce sociálně třídní struktury Prahy*. Sociologický časopis 1977, č. 1, s. 13—27.
- Janson, C. G.: *Some Problems of Ecological Factor Analysis*. In: Dogan — Rokkan 1974, s. 301—342.
- Johnston, R. J.: *Residential Area Characteristics: Research Methods for Identifying Sub-areas — Social Area Analysis and Factorial Ecology*. In: D. T. Herbert — R. J. Johnston: *Social Areas in Cities*. New York, Wiley 1978, s. 193—236.
- Lauman, E. — Siegel, P. — Hodge, R.: *The Logic of Social Hierarchies*. Chicago, Markham 1970.
- Linhart, J. — Rak, V. — Voženílek, J.: *Sociální aspekty ekologické zónace hlavního města Prahy*. Sociologický časopis 1977, č. 1, s. 94—115.

- Logan, J. R.: *Growth, Politics and the Stratification of Places*. American Journal of Sociology 1978, s. 404—415.
- Matějů, P.: *Sociologické aspekty vývoje bydlení v Praze*. Sociologický časopis 1977, č. 1, s. 39—58.
- McElrath, D.: *The Social Area of Rome. A Comparative Analysis*. American Sociological Review 1962, s. 276—391.
- Mlinar, Z. — Teune, H.: *The Social Ecology of Change. From Equilibrium to Development*. London, Sage Publications 1978.
- Musil, J.: *The Development of Prague's Ecological Structure*. In: R. E. Pahl: *Readings in Urban Sociology*. Oxford, Pergamon 1968, s. 232—262.
- Nie, N. H. — Hull, C. H.: *Statistical Package for the Social Sciences*. New York, Mc Graw Hill 1975.
- Sauberer, M. — Cserjan, K.: *Sozialräumliche Gliederung Wien 1961. Ergebnisse einer Faktorenanalyse*. Der Aufbau 1972, s. 284—300.
- Shevky, E. — Bell, W.: *Social Area. Theory, Illustrative Application and Computational Procedure*. Stanford, California, Stanford University Press 1955.
- Sweetser, F. L.: *Factorial Ecology: Helsinki 1960*. Demography 1965, s. 372—385. (a)
- Sweetser, F. L.: *Factor Structure as Ecological Structure in Helsinki and Boston*. Acta Sociologica 1965, s. 205—225. (b)
- Sweetser, F. L.: *Ecological Factors in Metropolitan Zones and Sectors*. In: Dogan — Rokkan 1974.
- Udry, J. R.: *Increasing Scale and Spatial Differentiation: New Tests of Two Theories from Shevky and Bell*. Social Forces 1964, s. 404—413.
- Večerník, J.: *Přijmy a spotřeba pražské populace*. Sociologický časopis 1977, č. 1, s. 59—70.
- Węclawowicz, G.: *Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej*. Warszawa, PAN 1975.
- Wishart, D.: *Clustan — version 1c*. London, Computer Center, University College 1978.

Резюме

П. Матею: Развитие социально-пространственной структуры Праги в 1930—1970 гг в свете факторного анализа

Статья ставит себе главной целью представить информацию о развитии социально-пространственной структуры Праги в 1930—1970 гг., а именно на основе результатов факторного и типологического анализа цензорных данных за план территории Праги. В первой части статьи указаны методологические принципы, возможности и границы применения факторного анализа при изучении социально-пространственной структуры города. Вторая и третья части статьи занимаются установленными факторными структурами и результатами типологического анализа в соответствующих годах (1930 г., 1970 г.) при этом толкования этих результатов ведутся в более широких социально-исторических взаимосвязях развития Праги.

Факторная структура Праги в 1930 г. (социально-экономический фактор — 34,5%, степень урбанизации — 22%, степень экономической активности — 18%, демографическая прогрессивность — 11%) назначила, что в социально-пространственной структуре Праги однозначно доминировала классовая структура; пробивающая себе дорогу преимущественно посредством рыночных отношений. Результаты факторного и типологического анализа обнаружили высокую степень пролетаризации окраины города, приток «социально-слабых» слоев в центр и убыль состоятельных слоев в заново построенные качественные районы. Таким образом, Прага отличалась в 1930 г. классической социальной географией капиталистического города.

Послевоенное развитие Праги, характерное с одной стороны глубокими изменениями общественных отношений, но с другой стороны неравномерным строительным развитием вошло в социально-пространственную структуру города двумя способами; был преодолен классовый размер структуры, но появились здесь новые формы дифференциации, вытекающие из отличающейся степени динамики развития районов в период строительства социализма и связывающиеся с некоторыми аспектами экономической структуры города. Установленная факторная структура (популяционная и строительная прогрессивность — 31%, степень урбанизации — 22%, социально-экономический фактор — 17%) однако четко показала, что этот социальный аспект экологической структуры города имеет в сравнении с другими факторами самое малейшее зна-

чение. Современное развитие Праги означает, что социальные аспекты экологической структуры воспроизводятся в основном из трех источников: (1) новые квартиры на окраине города занимает преимущественно младшая популяция, несущая собой высший социально-экономический уровень; (2) стареющие районы с менее качественным жилищным фондом таким образом остаются в демографической, а тем и частично в социальной структурах в относительном регрессе; (3) во внутригородской миграции проявляется привлекательность некоторых традиционно-качественных жилищных комплексов для определенной части популяции (люди с высшим образованием и высшей зарплатой).

Таким образом в социально-пространственной структуре Праги во-первых на основе дихотомии между «старой» и «новой» Прагой, и во-вторых на основе «социального прошлого», открываются новые уровни дифференциации, которые должны быть и в дальнейшем в центре внимания социологов и урбанистов.

Summary

P. Matějů: Development of Prague's Socio-spatial Structure in the Years 1930—1970 in the Light of Factor Analysis

This article informs about the development of the socio-spatial structure of Prague between 1930 and 1970, according to the results of factor analysis and typological analysis of census data from the territory of Prague. The first part of the article outlines the methodological principles, the possibilities and limits of the application of factor analysis to the study of the socio-spatial structure of the city. The second and third parts deal with the ascertained factor structures and results of a typological analysis in the given period (1930—1970); an interpretation of these results being presented within broader socio-historical contexts in Prague's development.

Prague's factor structure in the year 1930 (socio-economic factor 34.5 %, level of urbanization 22 %, level of economic activity 18 %, demographic progressivity 11 %) indicated that the socio-spatial structure of Prague was dominated by a class structure asserting itself chiefly through market relationships. The results of the factor and typological analyses revealed a high degree of proletarianization of the city's outskirts, an influx of the "socially weak" strata into the city centre and an outflow of the rich strata into newly built quality districts. Prague in the year 1930 was thus marked by the classical social geography typical of a capitalist city.

Prague's post-war development, characteristic on the one hand of a profound change of social relations but on the other of an unbalanced development of construction has imprinted itself on the city's socio-spatial structure in a dual way: the class dimension of structuring has been overcome but there emerged some new forms of differentiation which stem from the different levels of the developmental dynamics of individual city districts in the period of socialist construction and which tie on to some social aspects of the ecological structuring of the town. The ascertained factor structure (population and construction rate of progress 31 %, level of urbanization 22 %, socio-economic factor 17 %) has clearly shown that this social aspect of the city's ecological structure, compared with other factors, is not so momentous. Prague's current development indicates that the social aspects of the ecological structure are basically reproduced from three sources: 1) newly built flats in the suburbs are taken mainly by younger populations of higher socio-economic level, 2) the aging city quarters with lower quality flats thus remain in the demographic and thus partially in the social structure in a state of relative regression, 3) in the inter-city migration some traditionally high-quality residential areas appear to be more attractive to certain parts of the population (persons with higher education and higher incomes).

Thus in Prague's socio-spatial structure owing to the dichotomy between "old" and "new" Prague as well as to the "social past" there open up new areas of differentiation which should continue to be a subject of study both for sociologists and urbanists.